

МЕСЦА І РОЛЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў ПРАЦЭСЕ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭІ

Кожная нацыянальная ідэя, нават калі яе носьбіты маюць рознае этнічнае паходжанне, грунтуецца на адной канкрэтнай мове, найбольш прыдатнай для вызначэння яе аблічча і фармулёўкі асноўных мэтаў. Прыкладам можа быць нацыянальная амерыканская ідэя, славітая «амерыканская мара», якая грунтуецца на англійскай мове, таму кожны грамадзянін ЗША незалежна ад паходжання і веравызнання мусіць ёй валодаць. Другім вельмі важным складнікам нацыянальнай ідэі ёсць веравызнанне. Але ж гэты чыннік не заўсёды мае месца, пра што яскрава сведчыць вышэйпамянёны амерыканскі прыклад.

Аднак на еўрапейскім кантыненце мова і рэлігія вельмі часта вызначалі, ды і вызначаюць зараз, асноўныя нацыянальныя памкненні вялікіх і малых народаў Еўропы, у тым ліку і нашых суседзяў. Нацыянальныя ідэі палякаў і літоўцаў непадзельна злучаны з каталіцкай царквою, украінцаў — з уніяцкай, рускіх — з праваслаўнай. Канцэпцыя латышскай нацыянальнай ідэі ў асноўным грунтуецца на этыка-маральных каштоўнасцях пра-тэстантызму. Таму невыпадкова адным з найбольш важных складнікаў амаль любой нацыянальнай ідэі ёсць нацыянальная царква, якая размаўляе з народамі на яго роднай мове.

На жаль, праваслаўная, а затым і каталіцкая царква ва ўмовах Беларусі не здолелі здзейсніць гэтую функцыю, нават нягледзячы на спробы Кіева і Вільні выконваць у XIV—XV стст. ролю цэнтраў усходнеславянскага праваслаўя, а кіеўскага мітрапаліта — лічыць галоўным усходнеславянскім царкоўным іерархам. Мовай праваслаўнай царквы была тады царкоўнаславянская мова, якая моцна адрознівалася ад беларускіх гаворак і была не зусім зразумелая простаму чалавеку.

Каталіцызм, які пасля Крэўскай уніі 1385 г. меў распаўсюджанне ў Заходняй Беларусі, да канца XVI — пачатку XVII ст. дайшоў да Смаленшчыны. Але мова касцёла спярша лацінская, а затым польская зноў-такі не даходзіла да шырокіх колаў тагачаснага беларускага грамадства і моцна спрыяла працэсу апал'ячвання спачатку беларускіх магнатаў, а потым і шматлікай Беларускай шляхты.

У другой палове XVI ст. некаторыя беларускія магнаты, сярод якіх былі Радзівілы, Сапегі, Хадкевічы, Тышкевічы, Глябовічы ды інш., каб замацаваць палітычную незалежнасць ад Рэчы Паспалітай і Маскоўскага Княства, робяць стаўку на пратэстантызм. Менавіта пратэстанты першыя звярнуліся праз пропаведзь да беларусаў на іх роднай мове, а затым увялі беларускую мову ў лік школьных дысцыплін¹. Узніклае пазней уніяцтва цягам XVII ст. таксама не здолела стаць нацыянальнай царквой і яшчэ болей паспрыяла расколу тагачаснага беларускага грамадства, захававшы ў службах царкоўнаславянскую мову. Аднак у другой палове XVIII ст., калі асноўная частка сялянства і бальшыня гарадскога насельніцтва Беларусі сталі уніятамі, роля беларускай мовы ў гэтай царкве ўзрастае, яна пачынае шырока ўжывацца ў казаннях мясцовых святароў. Гвалтоўнае знішчэнне уніяцтва ў Беларусі расійскім царызмам у першай палове XIX ст. спыніла тэндэнцыю беларусізацыі уніяцкай царквы, беларусы дагэтуль не маюць сваёй нацыянальнай царквы.

Мы можам сёння толькі вітаць, што адроджаная ў нашай краіне 10 гадоў таму уніяцкая царква карыстаецца мовай тытульнай нацыі, але колькасць яе вернікаў вельмі малая. Можна станоўча адзначыць і дзейнасць шэрага каталіцкіх святароў, якія шырока карыстаюцца беларускай мовай у сваіх парафіях (сярод іх асабліва вызначаецца ксёндз-магістр Уладзіслаў Завальнюк — касцёл святых Сымона і Алены ў Мінску). Асобныя спробы ўжываць беларускую мову ў сваіх казаннях назіраюцца зараз і сярод праваслаўных святароў.

У сярэдзіне XIX ст., асабліва пасля задушэння чарговага паўстання за незалежнасць, беларусы апынуліся на мяжы поўнай асіміляцыі і знікнення з карты Еўропы. Але, як слушна адзначаюць у сваіх даследаваннях сучасныя беларускія навукоўцы, менавіта ў другой палове XIX ст. нацыянальная ідэя ў Беларусі паступова прымае форму калектыўнага розуму, калектыўнага светасузірання і ўсведамлення свайго становішча і прызначэння ў сістэме іншых соцыумаў. Ствараючы праекцыю практычнага пераўтварэння рэальнасці, беларуская ідэя становілася формай разумення мэты пазнання свету праз яго нацыянальнае ўспрыняццё².

Паколькі канфесійна беларусы былі падзеленыя, яднанне іх пачалося вакол уласнай гісторыі і, у першую чаргу, вакол этнаграфіі і мовы. На пачатку XX ст., пасля таго, як у Вільні пача-

ла выходзіць «Наша ніва» і ўзніклі беларускія выдавецтвы, мова становіцца галоўным аб'яднальным момантам адроджанай нацыі. І з гэтым вымушаны былі лічыцца тыя палітычныя сілы, якія ў розныя перыяды ХХ ст. панавалі ў Беларусі. На ўсходзе, у межах БССР, — гэта палітыка беларусізацыі ў другой палове 20-х гг., а на захадзе моцны рух за сваю мову ды культуру, які ўвасобіўся ў стварэнні ТБШ (Таварыства беларускай школы). У часе Другой сусветнай вайны чарговыя акупанты Беларусі таксама мусілі адрадыць у цэнтральнай частцы краіны беларускамоўныя школы і сярэднія спецыяльныя ўстановы, дазволіць выхад беларускамоўных газет, існаванне беларускага тэатра і нават оперы. Апошняя спроба выкарыстаць беларусізацыю ў сваіх палітычных мэтах была зроблена па даручэнні Лаўрэнція Берыі на пачатку 50-х. Але гэтая акцыя не паспела разгарнуцца і загінула разам з яе пачынальнікам.

Бадай, самымі жадлівымі для нашай нацыі сталіся 60—80 гг., калі менавіта на беларусах ставіўся чарговы бальшавіцкі эксперымент, калі кіраўнікі СССР вырашылі нас першымі сярод іншых вялікіх народаў неабсяжнай імперыі пазбавіць сваёй мовы, гісторыі ды культуры, ператварыўшы ў безаблічны так званы «савецкі народ». Якраз з гэтай мэтай у Мінск прыязджаў Мікіта Хрушчоў, які з трыбуны перад Домам урада заклікаў беларусаў цалкам перайсці на рускую мову і такім чынам першымі сягнуць у камунізм.

Гэтая разбуральная праца вялася мясцовымі савецка-камуністычнымі органамі да канца 80-х гг., пакуль не пачалася новая наменклатурная «адліга» і не ўзнікла чарговая хваля беларускага адраджэння, вынікам якое стала незалежнасць Беларусі, вяртанне гістарычнай памяці, старадаўняй сімволікі, аб'яўленне беларускай мовы адзінай дзяржаўнай мовай у краіне.

Перапіс 1999 г., нягледзячы на ганебны рэферэндум 1995 г., замацаваў станоўчыя вынікі гэтага гістарычнага працэсу, які зараз зноў пашыраецца і набывае моц.

Беларуская мова, мова Янкі Купалы, дзякуючы змагарнай дзейнасці нацыянальна свядомых палітыкаў, беларускай інтэлігенцыі, студэнцкай моладзі і шэрага іншых неабяякавых грамадзян нашай краіны, несумненна стане адным з галоўных складнікаў нашай нацыянальнай ідэі ў ХХІ ст.

¹ Падокшын С. А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура: (Філасофска-гістарычны аналіз). Мн., 2000. 2-е выд. С. 104.

² Гл.: Уладыкоўская-Канаплянік Л. Акварэлі любові: Канцэпцыя нацыянальнага светапогляду ў творчасці Янкі Лучыны. Мн., 2000. С. 42—43.

Зміцер САНЮК

ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў ЛЮСТЭРКУ АПАКАЛІПТЫЧНАЙ СВДОМАСЦІ КАНЦА ІІ ТЫСЯЧАГОДДЗЯ

Талент Янкі Купалы хутчэй за ўсё належыць да тых, які ўмоўна можна акрэсліць як апакаліптычны. Гэта звязана перш за ўсё з яго гранічна-трагічным светаадчуваннем плыні самога жыцця, якое здавалася паэту часта экзістэнцыяльна-абсурдным. Таму тут апакаліпсіс — умоўная назва (а не прамое наследаванне Адкрыццю Іаана Багаслова з апошняй кнігі Новага Завету) своеасаблівай галіны літаратуры, якая імкнецца паказаць прышэсце Месіі, што павінен прывесці ў выкананне ўсе дадзеныя народу прадказанні. Апакаліптыка становіцца ў выніку ўнутранай сферай духу, калі разарвалася цэласнасць быцця і дыскрэтна-трагічны стан вызначае свядомасць творцы, як, напрыклад, у вершы «Сыйду...»:

Але здалося гэта ўсё,
Быў сон, а ява засталася,
Надзеі зорка ў небыццё,
Як здань жывая, праняслася.

Зноў сам адзін, як блудны цень,
З далёкай вырваны каметы,
Ідзі брыдзі і ноч, і дзень,
Навек згубіўшы ўсе прасветы.¹

Самнабулічны стан лірычнага героя твора моцна стасуецца з тымі перажываннямі, якія асабліва ўзмацніліся ў канцы ІІ тысячагоддзя, на стыку двух эпох, на зломе стагоддзяў. Апакаліптычная свядомасць чалавецтва асабліва пашыраецца ў такія перыяды. І купалаўская творчасць у лепшых і глыбінных сваіх праявах (а гэта паэт перыяду «Гусляра» і «Шляхам жыцця») якраз стасуецца з гэтымі напружанымі і катастрофіч-